

TUTKIMUS KÄÄNNÖSSUOMESTA JA ASTEMÄÄRITTEIDEN SYNONYMIASTA

Jarmo Harri Jantunen *Synonymia ja käännessuomi. Korpusnäkökulma samamerkityksisyyden kontekstuaalisuuteen ja käännskielen leksikaalisiin erityispiirteisiin.* Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 35. Joensuu: Joensuun yliopisto 2004. 252 s. ISBN 952-458-460-3.

Astemääritteet *hyvin*, *kovin* ja *oikein* tuntuvat ensi näkemältä selviltä synonyymeilta. Ne esiintyvät tyypillisesti adjektiivin, adverbien tai kvanttorien määrittäjänä ja ilmaisevat ominaisuuden korkeaa astetta tai suurta määrää (esimerkiksi *hyvin nopea* ~ *hyvin viisaasti* ~ *hyvin paljon*; *kovin mukava* ~ *kovin pian* ~ *kovin useita*; *oikein hyvä* ~ *oikein hyvin* ~ *oikein monta*). Esimerkiksi lausekolmikossa *Tarjoilija oli hyvin ystävällinen*, *Tarjoilija oli kovin ystävällinen* ja *Tarjoilija oli oikein ystävällinen* kaikki kolme astemääritettä korostavat tarjoilijan ystävällisyyden määrää, eikä niiden välillä tunnu olevan merkityseroja. Astemääritteiden synonymia kuitenkin kyseenalaistuu, jos niiden käyttöä tarkastelee muunlaisissa konteksteissa. Lauseissa *Juna oli hyvin pitkä*, *Juna oli kovin pitkä* ja *Juna oli oikein pitkä* ilmausten perustehtävä on yhä sama, ominaisuuden suuren määrän ilmaiseminen, ja funktioltaan ne ovat edelleen selviä astemääritteitä, mutta toisaalta niiden välillä voi aavistaa myös hienovaraisia eroja. Sana *oikein* tun-

tuu esimerkeissä korostavan junan pituutta muita ilmauksia enemmän, *kovin* taas saattaa sisältää negatiivisen latauksen ('liiankin pitkä'). Kieltolauseissa *?Tarjoilija ei ollut hyvin ystävällinen*, *Tarjoilija ei ollut kovin ystävällinen* ja *Tarjoilija ei ollut oikein ystävällinen* ero on jo ilmeinen: *hyvin* on kieltolausekontekstissa outo, *kovin* toimii nytkin tyypillisessä astemääritteen tehtävässään, ja *oikein* puolestaan tuntuu menettävän astemääritteen funktionsa ja esittävän pääsanansa kuvaaman ominaisuuden pikemminkin absoluuttisena kuin skalaarisena: viimeinen esimerkki voidaan tulkita lähinnä niin, ettei tarjoilija ylipäätään ollut ystävällinen. Ainakin viimeinen esimerkkikolmikko tuntuukin osoittavan oletuksen kolmen astemääritteen synonymiasta virheelliseksi.

Synonymian määrittelemisen ja koko synonymiailmion olemassaolon kiistanalaisuus ovat semantiikan tutkimuksen peruskysymyksiä. Edes merkitykseltään suhteellisen konkreettisten substantiivien synonyymeiksi luokittaminen ei ole ongelma-

tonta: tulisiko synonymiaa esimerkiksi tarkastella vain ilmausten peruserkityksen tai viittaussuhteen kautta, vai tulisiko huomioon ottaa myös ilmauksiin liittyvät erilaiset vivahteet ja sivumerkitykset? Entä otetaanko huomioon myös ilmausten tyylili- ja rekisterierot, jotka liittyvät niiden käyttöön ja ovat siten klassisessa mielessä enemmänkin pragmatiikan kuin semantiikan alaan kuuluvia ilmiöitä? Miten ilmausten synonyymisyys ylipäättään tulisi osoittaa? Onko kielessä edes »elintilaa» aidoille synonyymeille, vai olisiko lähdeittävä siitä, että muodon ero lopulta heijastaa aina myös merkityksen eroa? Vieläkin vaikeampaa synonymian tutkimus on, jos tarkastelun kohteeksi otetaan astemääritteiden tapaisia kielenaineiksia, joiden merkitys ei ole referentiaalinen vaan enemmänkin relationaalinen, hyvin abstrakti tai lähes kieliopillinen. Monet semanttiset teoriat kiistävät oletuksen siitä, että kieliopillisillakin aineksilla olisi merkitys, joten mikäli astemääritteet luokitetaan kieliopillisiksi elementeiksi, voikin kysyä, millaisin keinoin niiden synonyymiaa ylipäättään voi tutkia.

Jarmo Harri Jantunen on valinnut mainitut kolme astemääritettä synonymian kontekstuaalisuutta tarkastelevan väitöskirjatutkimuksensa kohteeksi. Jantusen tutkimus vertailee tekstiaineiston avulla, ovatko nämä synonyymisilta vaikuttavat astemääritteet synonyymeja myös kontekstuaalisessa mielessä, toisin sanoen käytetäänkö niitä keskenään samanlaisissa ympäristöissä. Astemääritteiden synonymian tarkastelun lisäksi Jantunen toinen päätaivoite on verrata alkuperäisiä suomeksi tuotettuja tekstejä muista kielistä suomennettuihin teksteihin ja selvittää, eroaako astemääritteiden käyttö käännöskielessä alkuperäissuomesta. Käännöskielen on yleisesti oletettu poikkeavan alkuperäiskielestä: sen on oletettu olevan muun muassa yksinkertaisempaa ja käyttävän suppeampaa sanas-

toa. Lisäksi sen on oletettu hyödyntävän vähemmän sellaisia kohdekielen ilmauksia, joita vastaavia ilmauksia lähtökielessä ei ole, kuin sellaisia, joita lähtökielikin tukee. Astemääritteiden sopivuutta tällaisen tutkimuksen kohteeksi Jantunen perustelee muun muassa sillä, että ne ovat tilastolliseen analyysiin riittävän frekventtejä kielenaineiksia, joiden käyttö teksteissä ei kuitenkaan ole sidoksissa tiettyjen aihepiirien käsittelyyn sillä tavoin kuin esimerkiksi useimpien substantiivien käyttö. Juuri astemääritteiden merkityksen abstraktisuus, joka synonymian tutkimuksen kannalta tuntuu olevan enemmänkin ongelma kuin etu, tekee astemääritteistä oivallisen tutkimuskohteen tämänkaltaiselle analyysille, jossa halutaan selvittää laajojen tekstiösten välisiä eroja synonyymien käytössä.

Jantunen työ on osa käynnissä olevaa käännössuomen tutkimushanketta *Käännössuomi ja kääntämisen universaalit: tutkimus korpusaineistolla*, jossa selvitetään eri näkökulmista käännössuomen ominaislaatua suhteessa alkuperäissuomeen. Tämä hanke on jo tuottanut runsaasti tutkimustuloksia väitöskirjoja myöten. Tutkimusaineistonaan Jantunen käyttää hankkeessa koottua korpusta, johon sisältyy sekä alkuperäissuomea että käännöskieltä edustavia tekstejä. Kukin osakorpus koostuu kokonaisista kaunokirjallisista teksteistä. Alkuperäissuomea edustaa yksi osakorpus, käännöskieltä taas edustaa kaksi erillistä osakorpusta. Toinen niistä koostuu useista eri kielistä käännetyistä teksteistä ja toinen vain yhdestä lähtökielestä (englannista) käännetyistä teksteistä. Kahden erillisen käännössuomen osakorpuksen avulla Jantunen pyrkii selvittämään, vaikuttaako yksittäinen lähtökieli käännöskielen piirteisiin.

Rakenteeltaan Jantunen työ jakautuu kolmeen pääosaan. Johdanto- ja teoriaosuus kattaa luvut 1–4, joissa reilun 60 sivun ver-

ran käsitellään asiantuntevasti hyvin monipuolista ilmiöiden joukkoa: korpustutkimusta, käännostudkimusta, synonymian kuvausta, merkityksen kontekstuaalisuutta sekä käännoškielen asemaa kielen ja kulttuurin monijärjestelmissä. Esitys on ajan-kohtainen ja hyvin laadittu, ja Jantusen kirjan alkuosa toimii hyvin johdatuksena alan tutkimuksen nykytilaan. Aineiston käsittelyyn siirrytään luvussa 5, jossa esitellään tutkimuksen teknistä toteuttamista, hypoteeseja, metodeja sekä aineiston valintaa. Luku 6, joka sekkin on runsaan 60 sivun pituinen, esittelee alkuperäissuomen analyysin tulokset ja laajuudeltaan edelleen samaa luokkaa oleva luku 7 puolestaan alkuperäissuomen ja käännoissuomen vertailun tulokset.

Jantusen tarkastelutapa on tilastollinen ja korpuslingvistinen, ja siinä kiinnitetään huomiota astemääritteiden esiintymisympäristöön lähinnä leksikaalisella ja semanttisella tasolla. Leksikaalista ympäristöä tutkitaan ensinnäkin kollokaattianalyysin avulla eli tarkastelemalla sitä, millaisia leksikaalisia elementtejä astemääritteen ympäristössä esiintyy. Tarkemmin sanottuna Jantunen ottaa tarkasteluun mukaan kolme sanaa astemääritteen vasemmalta ja kaksi sen oikealta puolelta. Näistä oikeanpuoleinen vieruskollokaatti on käytännössä samalla astemääritteen pääsana eli se ilmaus, jota astemäärite määrittää. Kolligaattianalyysissä taas tarkastelu nousee yksittäisistä sananmuodoista ja lekseemeistä sanaluokkatasolle: tarkastellaan, millaisiin sanaluokkiin astemääritteen ympäristössä esiintyvät sanat kuuluvat, ja näin saadaan aikaan yksittäisten leksikaalisten aineiden tason ylittäviä yleistyksiä. Tämän abstraktimmille kieliopillisille tasoille (esimerkiksi lausekkeiden tai lauserakenteiden tarkasteluun) Jantusen analyysi ei suoranaisesti ulotu. Hän kiinnittää kuitenkin huomiota myös laajempiin kokonaisuuksiin, kluste-

reihin. Nämä ovat jossain määrin konstruktioita, toistuvia ilmauksia, jotka eivät kuitenkaan välttämättä muodosta eheitä syntaktisia rakenteita. Lisäksi Jantunen tarkastelee astemääritteiden morfologista preferenssiä, jossa huomioon otetaan sekä astemääritteen oma muoto (polaaristen liitepartikkelien *-kin* ja *-KAAN* esiintymistä tarkastelemalla) että myös niiden kollokaattien morfologinen muoto.

Semanttisella tasolla Jantunen tarkastelee astemääritteiden semanttista preferenssiä analysoimalla niiden oikeanpuoleisten vieruskollokaattien, siis käytännössä niiden pääsanojen, merkityksiä. Lisäksi hän tutkii niin sanottua semanttista prosodiaa eli yleisemmällä tasolla ilmenevää, koko kontekstin heijastamaa negatiivista tai positiivista merkitystä. Etenkin semanttista prosodiaa koskevissa ratkaisuisa tekijän oma intuitio nousee keskeiseksi tekijäksi, kun on ratkaistava, millainen ympäristö on positiivinen ja millainen negatiivinen. Myös semanttista preferenssiä koskevat merkitysluokat on laadittu ennen kaikkea tekijän intuition varassa aineistosta nousseiden tarpeiden mukaan eikä suoraan jotain aiempaa semanttista luokitusmallia käyttäen, vaikka muun muassa adjektiivien merkitysten kuvauksessa käytettävissä on ollutkin aikaisemman tutkimuksen laatimia luokituksia.

Kokonaisuutena aineiston käsittelyn voi sanoa nostavan esille etenkin leksikaaliset ja semanttiset sekä osin myös morfologiset seikat. Tästä seuraa, että myös työn tuloksissa painottuvat ennen kaikkea leksikaaliset ja semanttiset seikat. Sitä vastoin abstraktimpia kieliopillisia tasoja, lausekkeitä ja lauseita, havainnoidaan vain epäsuorasti näiden kategorioiden kautta.

Jantusen tekemä tilastollinen analyysi tuottaa monipuolista tietoa ennen kaikkea siitä kontekstista, jossa astemääritteitä käytetään: niiden ympärillä esiintyvien aines-

ten muodosta ja merkityksestä. Keskeisiksi eroiksi kolmen astemääritteen välillä nousevat muun muassa *kovin*-määritteen vahva kieltohakuisuus ja toisaalta *oikein*-määritteen keskittyminen tiettyjen leksikaalisten ainesten (etenkin adjektiivin *hyvä* ja adverbien *hyvin*) määritteeksi. Käytännössä eri analyysien keskeiset tulokset tukevat hyvin toisiaan, vaikka analyysit lähestyvätkin asioita varsin erilaisista näkökulmista. Esimerkiksi *kovin*-astemääritteen negatiivinen polaarisuus ilmenee yhtäältä leksiikaalisella tasolla kieltoverbin runsaana esiintymisenä kollokaattianalyyseissa, sanaluokkatasolla verbien suurena määränä kolligaattianalyyseissa (mikä sekin johtuu kieltoverbeistä), kieltoverbin aiheuttamana lauseiden suurempana pituutena, morfologisessa preferenssissä negatiivisen *-kAAn*-liitepartikkelin käyttönä (*kovinkaan*) sekä merkityksen osalta semanttisen prosodian negatiivisuutena.

Alkuperäissuomen ja käännekorpusien vertailu taas osoittaa, että astemääritteet *hyvin*, *kovin* ja *oikein* esiintyvät taajempaan juuri käännekorpusissa kuin alkuperäissuomessa. Toisaalta niiden keskinäiset osuudet eivät käännekorpusissa juurikaan eroa alkuperäissuomen tuloksista. Niiden kontekstuaaliset erot näyttävät kollokaattianalyyseissä tulosten valossa jonkin verran kaventuvan käännekorpusissa alkuperäissuomeen verrattuna. Kolligaattianalyysi ja semanttinen tarkastelu taas puhuvat sen puolesta, että erot pikemminkin jyrkkenevät. Mielenkiintoista on, että eroja ilmenee paitsi alkuperäissuomalaisen ja kahden käännekorpusaineiston välillä myös käännekorpusaineistojen kesken. Monessa suhteessa juuri aineiston ne osat, joiden lähtökielenä on ainoastaan englanti, poikkeavatkin niistä aineistoista, jotka edustavat alkuperäissuomea tai jotka on suomennettu useista eri kielistä.

Etenkin aineiston tilastollisen käsittelyn

ja tähän pohjaavan kuvauksen osalta Jantusen työ on huolellista ja yksityiskohtaista analyysia. Aineiston perinpohjaiseen tilastolliseen käsittelyyn nojaten työ tuottaa uutta tietoa yhtäältä alkuperäissuomen ja käännekorpusuomen eroista ja toisaalta astemääritteen tyyppisten »puolikieliopillisten» ilmausten kontekstuaalisesta semantiikasta yleisesti. Tarkastelemalla ilmausten käyttöympäristöjä saadaan selville sellaisia piirteitä, joita sanakirjasemantiikka ei paljasta. Tältä pohjalta kielentutkija voi palata uudelleen miettimään esimerkiksi sitä, mitä »synonymian» käsite oikeastaan pitää sisällään ja miten se pitäisi määritellä. Käännekielen tutkimus nimenomaan suhteessa alkuperäiskieleen on Suomessa ja fennistiikassa nuori tutkimusala, ja Jantusen työn myötä tämä tutkimus ottaa merkittävän askelen eteenpäin.

Jantusen tutkimusotetta voi kuvata aineistolähtöiseksi. Työ pitäytyy tiukasti aineistossa ja ottaa melko varovaisesti kantaa sellaisiin teoreettisiin kysymyksiin, joihin aineisto ei anna suoraa vastausta. Työltä toivoisikin rohkeampia kannanottoja käytettyyn metodiikkaan ja tutkimuksen yleisiin lähtökohtiin sekä tekijän oman kielinäkemyksen vahvempaa esille tuomista. Avoimeksi jää esimerkiksi se keskeinen kysymys, miten synonymia tulisi tämän työn tulosten valossa ylipäätään määritellä. Siten avoimeksi jää myös se, miten astemääritteen semantiikkaa yleisesti ottaen tulisi kuvata ja millainen semanttinen teoria antaisi niiden synonymian analyysille parhaat lähtökohdat.

Kokonaisuutena Jantusen väitöskirjatyö on perusteellinen kuvaus astemääritteen kontekstuaalisista eroista sekä niiden käyttöeroista käännekorpusuomen ja alkuperäissuomen välillä. Työ on tiukasti metodisidonnainen, sillä se tarkastelee tutkittavaa ilmiötä tukeutuen yhteen metodiin, tilastolliseen korpusanalyysiin. Esitystapansa puo-

lesta työ huokuu huolellisuutta ja viimeistelyä, ja se etenee aineiston käsittelyssä loogisesti ja systemaattisesti. Lisäansiona on mainittava myös se, että tilastollisen käsittelyn raskaudesta huolimatta työ on onnis-

tuttu kirjoittamaan sujuvasti ja kiinnostavasti. ■

TUOMAS HUUMO

Sähköposti: *tuomas.huumo@utu.fi*

PUHEKIELEN TILANNEVARIAATIO JA SEN FUNKTIOT

Hanna Lappalainen *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004. 406 s. ISBN 951-746-572-6.

Suomalaisessa puhutun kielen variaatiota kartoittavassa tutkimuksessa tilannevariaatio on jatkuvasti jäänyt vähemmälle huomiolle kuin käyttäjäkohtainen eli dialektaallinen variaatio, jota on tutkittu jo sadoissa opinnäytetöissä ja muissa tutkimuksissa. Hanna Lappalaisen väitöskirja paikkaa tämän tutkimuksellisen aukon, ja paikkaakin sen perusteellisesti. Aineistona on 16:n pääkaupunkiseudulla asuvan nuoren aikuisen muodostaman sosiaalisen verkoston jäsenen nauhoitettua kieltä neljässä erilaisessa tilanteessa. Tilanteiden välisen variaation kartoituksen lisäksi tekijä paneutuu myös tilanteiden sisällä tapahtuviin puhe- ja yleiskielen välisiin koodinvaihtoihin ja selvittää, millaisia tehtäviä kielimuodon vaihtumisella on. Tässä Lappalainen laajentaa sosiolingvistisen variaationanalyysin paradigmat keskustelunanalyysin puolelle.

UUSIA VASTAUKSIA VARIAATIONTUTKIMUKSEN ONGELMAKOHTIIN

Tekijä asemoi tutkimuksensa aiempaan suomalaisen sosiolingvistiikan traditioon hyvin

vakuuttavasti. Tähänastisen tutkimuksen ongelmakohdiksi hän luettelee yksilön ja ryhmän suhteen, aineistojen keruutavan ja laadun, tarkasteltavien piirteiden kapealaisuuden, kvantitatiivisuuden sekä tutkimuksen alueellisen painottuneisuuden. Näihin hän antaa oman vastauksensa tutkimala ryhmien sijasta verkostoa ja yksilöitä, käyttämällä materiaalina aitoja keskusteluja haastattelujen sijasta, tutkimalla äänne- ja muoto-opillisten piirteiden lisäksi myös sanastoa, käyttämällä kvalitatiivisia menetelmiä ja tutkimalla pääkaupunkiseudun kieltä maaseudun nykypuhekielen ja muuttuvien murteiden sijasta.

Tutkimus koostuu kolmesta jaksosta, jotka jakautuvat useisiin alalukuihin. Ensimmäisessä jaksossa (luvut 1–2) Lappalaisen esittelee ensin tutkimuksen teoreettisen taustan, lähtökohdat ja aineiston. Hän kuvaa suomalaista variaationtutkimusta ja esittelee edellä mainitut ongelmakohdat. Ajatus etenee variaation kuvaamisesta kohti sen selittämistä tilanteiden välillä ja tilanteen sisässä, ja seuraavaksi tekijä esittelee keskustelunanalyysia ja vuorovaikutuksen näkökulman. Aiemmasta labovilaisesta traditiosta poiketen tekijä nostaa keskeiseksi